

Еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської соціал-демократичної еміграції в Австро-Угорщині (1908-1914 рр.)

Адамович С.В., кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права Юридичного інституту
Прикарпатського університету імені В.Стефаника

Адамович С.В. Еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської соціал-демократичної еміграції в Австро-Угорщині (1908-1914 рр.).

У статті аналізується еволюція ідейних поглядів наддніпрянської соціал-демократичної еміграції в умовах конституційної Австро-Угорщини. Автор вважає, що під впливом міжнароднополітичного становища, українських організацій Галичини та репресій зі сторони російського уряду, соціал-демократи еволюціонували від захоплення революцією та соціалістичними ідеями до формування самостійницької ідеології.

Adamovych S.W. The evolution of the idea-theoretical views of the over-Dnieper social-democratic emigration in Austro-Hungary (1908-1914)

The evolution of the idea views of the over-Dnieper social-democratic emigration in the conditions of the constitutional Austro-Hungary in analysed in the article. The author considers that because of the influence of the external-politic situation, ukrainian organizations of Halychyna and the repressions of the Russian government social-democrats have changed from the admiration of the revolution and socialist ideas to the independent ideology.

Активізація українства в Наддніпрянщині на початку ХХ століття привела до політизації (партизації) національного руху, швидкого розвитку української політичної думки. Проявити свою зрілість українські соціал-демократичні партії, як і весь національний рух Наддніпрянщини, змогли в період Першої російської революції 1905-1907 рр. Але після її поразки протягом 1907-1908 років почались масові репресії і переслідування діячів політичних партій, що викликали еміграцію і стали причиною збільшення на теренах Австро-Угорщини кількості політично активних українців з Російської імперії.

Поява української соціал-демократії в Австро-Угорщині спричинила еволюцію її ідейно-теоретичних поглядів щодо національного питання, теорії самовизначення та національної державності. Розв'язання даної проблеми започатковано в дослідженнях В.Головченка, Т.Воронової, Л.Качмар, Ю.Лаврова, І.Німчука, І.Патера, С.Адамовича¹. Автор ставить перед собою завдання прослідкувати причини та характер ідейних змін в середовищі української соціал-демократії в еміграції.

Політичну еміграцію 1907-1914 рр. представляли діячі УСДРП В.Винниченко, А.Жук, В.Дорошенко, Ю.Тищенко (Сірий), О.Коваленко, М.Чудінов (Богун), Л.Юркевич (Рибалка), Д.Донцов, О.Назаріїв, В.Степанківський, М.Гаврилко, М.Троцький, Т.Войташевський, О.Соболь, Є.Бачинський, П.Дятлів, О.Мерклінг та інші, члени Української партії соціал-революціонерів М.Залізник, Ф.Королів-Старий, радикали І.Бочковський, В.Щербаківський, В.Козловський та інші².

Вони працювали в різних галицьких установах, дописували до українських часописів, навчались у вищих навчальних закладах Львова, брали активну участь в українському національному русі Галичини, прагнули відновити розгромлені репресіями партії³. За словами А.Жука, розкидані скрізь по Європі українські емігранти, "увійшли глибше в політику, краще орієнтувались в міжнародних відносинах, ніж це було можливо для українських політиків в Києві, й цілком ясно відчували, що в міжнародних відносинах незабаром наступлять важкі й рішучі події, які безпосередньо торкнуться й українців"⁴.

Франко-німецьке суперництво, періодичні балканські кризи, антагоністичні дипломатичні блоки, імперіалістичні тертя, гонка озброєнь на морі – все це підвищувало температуру міжнародних відносин. Відхід О.Бісмарка від керма німецької держави, закордонна політика Вільгельма II, тарифні війни між державами, ріст німецького та російського націоналізмів, масовий наплив слов'янських сільськогосподарських робітників в східні

області Німеччини спричинили погіршення відносин між Німеччиною та Росією⁵. Крім того, німецький союзник, Австро-Угорська монархія, відчувала загрозу зі сходу через російську політику на Балканах та в Східній Галичині.

Військові події на Балканах продемонстрували достатню “еластичність”, а то й просто крихкість міждержавних кордонів і нестійкість стратегічного становища в Європі, що відкривало привабливі перспективи до вирішення українського питання. Зміни в політичних поглядах українських емігрантів відбувалися також під впливом суспільно-політичної ситуації в Австро-Угорщині і внаслідок активного і безпосереднього спілкування з українцями Галичини і Буковини.

Перенесення “духовної столиці” з Києва до Львова у результаті репресивних санкцій російського царизму 1863 й 1876 рр. проти української мови справило, на думку відомої дослідниці О. Забужко, вирішальний вплив на входження української культури в загальноєвропейський культурний контекст насамперед тому, що безпосередньо втягло українське національне відродження в епіцентр бурхливих процесів національного будівництва, якими була охоплена Австро-Угорщина⁶. Крім того австрійський державний лад, як влучно підкреслював галицький політичний діяч і вчений М.Лозинський, зробив “український нарід активним учасником політичного життя конституційної держави, на основі національної рівноправності, дав йому змогу розвитку, який перетворив етнографічну масу в націю⁷”.

Зрозуміло, що на західноукраїнських землях, включених до складу конституційної держави, становлення нації відбувалося ефективніше, і, на думку І.Лисяка-Рудницького, в 1914 році тут українці вже були політичною нацією, тоді як Наддніпрянщина була пов’язана з російським імперіальним історичним процесом⁸.

На початку ХХ століття у середовищі українців Галичини та Буковини склалися два основних погляди на майбутнє. Так, представники москвофільського напрямку мріяли проте, що українські території Австрії виявляться вій-

ськовим трофеєм Росії, а національно-демократичні організації сподівалися вирішити українське питання у рамках Австрійської імперії. Найбільш радикально налаштовані представники цього табору гадали, що возз'єднання всіх українських земель під егідою Австрії стане тільки прологом боротьби за повну самостійність вже "соборної України", щодо якої Австрія мусить відплатити вдячністю за "жертви крові" на полях світової війни⁹. Вплив цієї частини українства, як пише В.Дорошенко, "багато важив"¹⁰, бо зміцнював і поглиблював серед емігрантів самостійницькі орієнтації. На думку В.Головченко, Т.Воронової на зміну ставлення до національного питання ряду провідників української соціал-демократії вплинули також успіхи Тупу в культурно-просвітній діяльності після поразки Першої російської революції¹¹.

Акценти у національному питанні зміщуються в ідеології та діяльності Закордонної групи УСДРП, створеної 17 липня 1908 р. у Львові¹². Зокрема Закордонна група зініціювала заснування безпартійної емігрантської організації у Львові, до складу якої мали входити люди, "завідомо чисті і певні з морального боку", без жодних інших обмежень¹³.

У липні 1909 року у Львові відбулася нарада членів української соціал-демократії. У нараді взяли участь члени Закордонної групи (Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук) та представники з Наддніпрянщини, які приїхали на загальноукраїнський студентський конгрес, В.Садовський, С.Веселовський, М.Гелевич та ін.¹⁴. Учасники наради визнали за доцільне не розпочинати всесторонню партійну роботу, а перейти до підготовчої праці над відродженням партії, а для формування ідейної єдності створити друкований орган "Праця"¹⁵. Згідно з прийнятими рішеннями соціал-демократи могли брати участь у легальних культурно-просвітніх і економічних товариствах, повинні були організувати "широкий народний рух за наші національні домагання"¹⁶.

Щоправда, очолювана М.Поршем частина керівництва УСДРП, яка перебувала на території Росії, побоючись, що ініціатива відродження партії вислизає з її рук, гостро виступила проти ухвал Львівської наради¹⁷. На

противагу “Праці” ортодокси (М.Порш, Л.Юркевич) стали видавати у Львові при допомозі галицького соціал-демократа В.Левинського свій друкований орган “Робітник”, а пізніше за кошти Л.Юркевича, спільний з галицькими соціал-демократами місячник “Наш голос”¹⁸. Народа, як і розпочате видання “Праці”, було названі антипартійними, дезорганізаторськими кроками, постанови наради – ліквідаторством, опортунізмом, а її учасників звинуватили в “зламання партійної дисципліни”¹⁹.

У квітні 1910 року нарада ЦК за участі представників від організацій постановила об’єднати редакції обидвох пресових органів задля видання спільного популярного часопису “Воля” і визнала потребу в активізації уваги нової редакції до національно-визвольної боротьби²⁰. Однак цей орган фактично не був спільним. Він відстоював інтереси ортодоксальної течії в УСДРП²¹, а опортуністи залишилися на думці, що ЦК ідейно не репрезентує “більшості партії”²².

Наслідком змін у поглядах емігрантів стали наради 4-6 березня 1911 року за участю А.Жука, В.Степанківського, Л.Юркевича, відомого прихильника самостійницьких поглядів В.Липинського і галичанина В.Кушніра. Учасники нарад спробували заснувати окрему позапартійну організацію, що за головну мету своєї діяльності ставила б досягнення самостійності України в умовах загострення міжнародних відносин²³. Першим кроком у цьому напрямку мало стати видання друкованого органу “Вільна Україна”, в якому відстоювалась би ідея, що “тільки національна незалежність забезпечить культурний і національний розвиток українського народу, а незалежна Україна – це витвір тільки української національної революції”²⁴. Згодом навколо журналу мала б утворитися відповідна політична організація²⁵.

Ідейний заколот в УСДРП здійснили не рядові члени, а близькі до керівництва партії люди, бо А.Жук був головою Закордонної групи партії, членом ЦК; Л.Юркевич і В.Степанківський числились кандидатами в члени ЦК. Але їх позиція не знайшла відгомону серед загалу партійних товаришів,

а трохи пізніше А.Жук і В.Степанківський та деякі інші самостійники з соціал-демократів опинилися поза партією²⁶.

За спогадами А.Жука, учасники нарад мали різні політичні погляди щодо засобів здобуття Україною незалежності. Так, В.Липинський був прихильником самостійницьких поглядів на майбутнє України, В.Степанківський і В.Кушнір схилилися до сепаратизму з виразною орієнтацією на Австро-Угорщину, А.Жук займав центристську позицію. Л.Юркевич у той час виступав із позицій державності української за формою, але пролетарської за характером²⁷.

Через розбіжності в думках учасники березневих нарад 1911 року не змогли створити редколегії органу й вирішили, що він вважатиметься приватним підприємством А.Жука, який мав відповідати за нього, а інші учасники наради повинні бути лише співробітниками. Л.Юркевич відійшов від справи, мотивуючи це неможливістю співпраці речників пролетарських інтересів з буржуазними діячами. В.Кушнір і В.Степанківський невдало вимагали змінити назву видання з “Вільної України” на “Визволення” і надати йому виключно австрофільського спрямування, тому теж відмовились від участі у проекті. Вже підготовлений номер “Вільної України” через нестачу матеріальних ресурсів так і не побачив світ²⁸.

Незважаючи на відсутність практичних наслідків нарад 4-6 березня 1911 року, українські політемігранти з Наддніпрянщини заклали підґрунтя незалежницького руху, який намагався поєднати політичну думку українців Росії та Австро-Угорщини. Так, учасники наради В.Степанківський і В.Кушнір 1911-1913 рр. Розгорнули пропаганду так званого “молодоукраїнства”. Представники цього руху прагнули заснувати політичне товариство для мобілізації національних сил Наддніпрянщини з метою якнайсильнішого піднесення української справи, ”коли міжнародне положення видається повним далекосяжних можливостей”²⁹.

Популяризації “молодоукраїнства” був присвячений цілий ряд статей у “Новій Буковині” і “Ділі”, однак, як згадував І.Німчук, на пропаганді й закінчилося³⁰. Спочатку в грудні 1912 року В.Степанківський разом з В.Дорошенком, Ф.Королівим, М.Гаврилком утворюють у Львові “Молодоукраїнський комітет”³¹, а в січні 1913 року скликають широку нараду комітету за участю галичан М.Новаковського та О.Охримовича для його реформування в Молодоукраїнську партію³². Проте формування партії не відбулося, В.Степанківський незабаром припинив діяльність щодо “молодоукраїнства” і виїхав до Лондона.

У Лондоні 16 березня 1913 року В.Степанківський разом із відомим англійським журналістом Дж. Раффаловичем, музикознавцем Ф.Бартлеттом, відомим українським соціал-демократом М. Меленевським засновує Український комітет³³. Його завданнями були популяризація українського питання в Англії і розвиток англо-саксонських впливів в Україні³⁴.

Після різкого загострення міжнародної ситуації у жовтні 1912 року (Перша балканська війна) у Львові виникає Український інформаційний комітет. Його заснування зніціював А.Жук задля ознайомлення західноєвропейських політичних чинників з українською справою та її значенням для міжнародної спільноти³⁵. Українські діячі переконували громадськість, що в результаті війни “стане нова Європа, в котрій, може, матимемо собі місце й ми – один з найбільших європейських народів”³⁶.

Український інформаційний комітет звертав особливу увагу на діяльність українських пропагандистів у різних державах: з цією місією виступали І.Бочковський у Празі, Я.Федорчук у Парижі, Л.Шишманова-Драгоманова у Софії, Сеттон-Ватсон і Дж.Раффалович у Лондоні³⁷. Діячі комітету організували подорожі через Галичину для наддніпрянців, сподіваючись, що тим самим змінять їх національно-політичний світогляд, а ще в такий спосіб уклали тісні стосунки з цілим рядом українських провідників у Росії³⁸. У результаті інформаційних акцій емігранти, розкидані

по різних європейських центрах, порозумілися між собою, а з виникненням війни просвітницькі осередки комітету стали філіями СВУ за кордоном і перетворилися на центри пропаганди української незалежності.

Ще в жовтні-листопаді 1912 року, поступово формуючи склад майбутнього комітету, А.Жук написав листа до В.Липинського, запрошуючи його до співпраці³⁹. Останній відмовився від участі в роботі комітету, проте надіслав “Меморіал до Українського комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі”, від 5 грудня 1912 року.

У цьому документі український діяч, прогножуючи результати майбутнього військового конфлікту, пропонував відмовитись від орієнтації на Австрію чи Росію, зберігати нейтральність в районах військових дій, а на не захоплених війною українських землях піднести “масовий рух за повне визволення України з-під ярма чужих держав”⁴⁰. Щоб реалізувати свою програму, В.Липинський запропонував заснувати Союз українських державників (імперіалістів), чи Союз визволення України (в оригіналі Липинського “визволу”), який відразу б розпочав агітувати за цю мету⁴¹.

Проте, як стверджував М.Забаревський, залишаючись “духовним батьком” СВУ⁴², В.Липинський задекларував у меморандумі гасло орієнтації українців на власні сили, що в умовах бездержавності було позбавлено політичного реалізму.

А.Жук підтримав ідею створення такої організації, але, дотримуючись австрофільської орієнтації, розробив власну платформу “Основи, на яких покликається до життя політична організація під наголоском “Український комітет”, що з початком Першої світової війни стала базовою для складеної ним же платформи СВУ. Документ передбачав у разі перемоги Австро-Угорщини у війні самостійність України або найширшу автономію окупованих українських земель Росії, Галичини, Буковини і Закарпаття (т. зв. Українського королівства) в межах Австро-Угорської монархії. Проголошувалося

бажання тісно співпрацювати з організацією австрійських українців, яка б ставила перед собою аналогічні завдання⁴³.

Значної еволюції в цей період зазнали і політичні погляди Дмитра Донцова, а його соціалістичні ідеї стали все більше наповнюватися національним змістом⁴⁴⁵⁰. В історіографії існує думка, що СВУ перебував на ідеологічних засадах, які сформулював Д.Донцов у рефераті, проголошеному у Львові 2-4 липня 1913 року на II-му всеукраїнському студентському з'їзді⁴⁵. У виступі “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” Д.Донцов висунув гасло політичного сепаратизму щодо Росії, водночас вважаючи виправданою певну кооперацію українських сепаратистських змагань з Австрією. Ця концепція Д.Донцова, незважаючи на свою радикальність і новизну, була підтримана студентством⁴⁶ і стала відомою в політичних колах.

Підтримка українським студентством Львова ідей Д.Донцова призвела до розколу в українській соціал-демократії. Сепаратизм не підтримав тодішній керівник Закордонної групи УСДРП В.Винниченко, а також інші емігранти в Лозанні⁴⁷.

Проте Д.Донцов у своєму виступі основну увагу відводить не гаслу самостійної України, а вважає, що “актуальним, більше реальним, більше конкретним – і скоріше здійснимим є гасло відірвання від Росії, зірвання всякої злуки з нею, – політичний сепаратизм”⁴⁸. Тим самим промовчується, яким же повинно бути майбутнє України. Отже, співставляючи напрацювання В.Липинського і А.Жука з рефератом Д.Донцова, помічаємо їх непов'язаність між собою і деякі концептуальні розбіжності.

Таким чином, українських політемігрантів спонукали до ідеї створення загальноукраїнського національно-політичного органу невдачі і розчарування, які принесла Перша російська революція, спілкування з більш зрілим українським національним рухом Австро-Угорщини, загострення міжнароднополітичного становища. Крім того, створення такої політичної структури дозволяло емігрантам знайти свою нішу в українському політикумі Австро-

Угорщини. Еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської еміграції в 1908-1914 рр. пройшла від захоплення революцією та соціальними ідеями, від критики націоналізму до формування самостійницької ідеології, що визначило політичну позицію емігрантів в роки Першої світової війни.

¹ Головченко В. Воронова Т. Між Сциллою і Харибдою: політичний портрет Льва Юркевича // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – Т.7. – С.3-19; Качмар Л.С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900-1914рр. Автореф. дис. канд. істор. наук. – Львів, 1997. – 19 с.; Лавров Ю.П. Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України // Укр. істор. журнал. – 1996. – №6. – С.79-90; Німчук І. Українська політична еміграція до світової війни // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – Ч.1. – С.23-28.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 346 с.; Адамович С.В. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914 – 1918 рр.). – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2003. – 148 с.

² Німчук І. Назв. праця. – С.26.

³ Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття // Львів. Історичні нариси / відп. ред. Я.Д.Ісаєвич. – Львів, 1996. – С.293-294.

⁴ Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – Ч.2. – С.32.

⁵ Див: Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – 1968. - №4. – С.5-18.

⁶ Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – С.18-19.

⁷ Лозинський М. Галичина в життю України // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ, 1999. – С.21.

⁸ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. – К.: Основи, 1994. - Т.2. – С.60.

⁹ Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914-1918рр.) // Питання історії Великої війни 1914-1918рр. Зб. наук. ст. – Чернівці, 1995. – С.19-20.

¹⁰ Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1916. – С.113.

¹¹ Головченко В. Воронова Т. Назв. праця. – С.6-7.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі-ЦДАВОВУ України), ф.3807, оп.2, спр.48, арк.176.

¹³ Там само. – арк. 192.

¹⁴ Качмар Л.С. Назв. праця. – С.13.

¹⁵ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.51, арк.88-89.

¹⁶ Праця. – Львів, 1910. – Ч.2-3. – С.7-8.

¹⁷ Головченко В. Воронова Т. Назв. праця. – С.8.

¹⁸ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.48, арк.60.

¹⁹ Німчук І. Назв. праця. – С.26.

²⁰ Наш голос. – 1910. – Ч.1. – С.11.

²¹ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.49, арк.16.

²² ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.1, спр.10, арк.161зв.

²³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі-ЦДІАУЛ), ф.365, оп.1, спр.10, арк.67.

²⁴ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.1, спр.10, арк.240.

²⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С.52.

²⁶ Головченко В. "Росія взагалі не лишала нам свободи вибору..." (До історії української суспільно-політичної думки напередодні Першої світової війни) // Розбудова держави. – 1995. - №11. – С.52.

²⁷ Жук А. Назв. праця. – С.34-35.

²⁸ Там само. – С.38,41.

²⁹ ЦДІАУЛ, ф.365, оп.1, спр.10, арк.67.

³⁰ Німчук І. Назв. праця. – С.27.

³¹ ЦДІАУЛ, ф.779, оп.1, спр.63, арк.3.

³² Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.296.

³³ ЦДІАУЛ, ф.769, оп.1, спр.6, арк.25-26; Вістник СВУ. – 1916. – Ч.67-68. – 23 січ. – С.62.

³⁴ Середа О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни // Львів: місто, суспільство, культура. Т.3. Спецвипуск Вісника Львівського ун-ту. – Львів, 1999. – С.437.

-
- ³⁵ Дорошенко В. Людина чину (слів кілька про Андрія Жука) //Календар-альманах Дніпро на рік 1939. – Львів, 1938.– С.129.
- ³⁶ ЦДАУЛ, ф.779, оп.1, спр.45, арк.8.
- ³⁷ Сидоренко О., Сидоренко Н. Культурно-освітньо та національно-освідомлююча діяльність СВУ // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. Ч.2. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С.218.
- ³⁸ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.12, арк.4.
- ³⁹ Лавров Ю.П. Назв. праця. – С.87.
- ⁴⁰ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.49, арк.35.
- ⁴¹ Bilas L.R. The intellectual Development of V.Lypyns'kyj: His World View and Political Activity before World War 1 // Harward Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9. –№314. – P.282.
- ⁴² Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень, 1925. – С.11.
- ⁴³ Лавров Ю.П. Назв. праця. – С.89.
- ⁴⁴ Бедрій А. Світоглядово-ідейна біографія Д.Донцова до 1913 року // Визвольний шлях. – 1983. - №12. – С.1415-1430.
- ⁴⁵ Велика історія України. У 2-х т. – К., 1993. – Т.2. – С.317.
- ⁴⁶ Резолюції II Всеукраїнського студентського з'їзду 1913 року // Визвольний шлях. – 1984. – Ч.1. – С.74-75.
- ⁴⁷ Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – М.: Ин-т славяноведения РАН, 2003. – С.110.
- ⁴⁸ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упорядкували Т. Гунчак і Р.Сольчаник. – Мюнхен,1983. – Т.1. – С.179.